

מאורות תורת המשפט

תשובות אקטואליות בדיני ממונות

אבישי נתן מייטליס

גליון מספר 35

נשלח חינם מידי שבועיים, להצטרפות: meorothamishpat@gmail.com

י"א באייר תשע"ו

לא זוכרים אם שילמו לעובדת

המקרה

שתי נערות עבדו בנקיון בית לקראת חג הפסח. לאחר שסיימו את עבודתן, בעלי הבית נתנו לאחת העובדות שנותרה אחרונה להעביר לחברתה את שכרה.

כעבור זמן מסויים, ניגשה העובדת למעסיקה וביקשה את שכרה. ואלה השיבו לה כי העבירו את שכרה על ידי חברתה.

החבירה מודה שקיבלה את הסכום, ולא זוכרת אם ביצעה את שליחותה ונתנה לידי העובדת באירוע בו השתתפו שתיהן. לאחר שמיעת טענתה, אף העובדת התובעת, הסתפקה אם קיבלה לידה את הסכום המדובר באירוע זה.

טענת בעלי הבית: וודאי הוציאו מידם את הסכום לשלם לעובדת על מלאכתה, ויתכן ואף קיבלה העובד את שכרה, ועליה להוכיח שלא קיבלה.

טענת העובדת: המעסיק וודאי התחייב לה לשלם על מלאכתה, וכיון שלא יודע אם נפטר מחיובו, עליו להוכיח שקיבלה את שכרה.

טענת החבירה: אומנם ניתן לה הכסף להעברה, אך יתכן וביצעה את שליחותה, וצריך ראייה והוכחה בכדי לדרוש ממנה כעת להוציא כסף.

תשובה

בעלי הבית מודים שהיו חייבים כסף לעובדת בשל עבודתה, אך כל עוד הכסף לא הגיע לידי העובדת או שליח מטעמה, לא נפטרו מחיובם. לכן לו היתה העובדת טוענת בוודאות שלא קיבלה את הכסף, היו בעלי הבית מחוייבים לשלם לה.

אך כיון שהעובדת מסופקת ולא תובעת בוודאות, טענתה קלושה, ישנה מחלוקת בין הפוסקים אם מחוייב לשלם לה בדיני שמים. ובכדי לצאת יד"ח בדיני שמים, יעשו פשרה.

נימוקי הדין

נאמנות השכיר

איתא במשנה במסכת שבועות בדף מד: 'ואלו נשבעין ונטלין השכיר, והנגזל, והנחבל... השכיר כיצד? אמר לו תן לי שכרי שיש לי בידך, הוא אומר נתתי, והלה אומר לא נטלתי - הוא נשבע ונטל'. ונמקה הגמ' שם בדף מה. את יסוד הדין שהפועל נאמן בשבועה ונטל מבעל הבית, ובארה כי אלו תקנות גדולות וקבועות וחריגות מכל השבועות. שכן בדרך כלל נשבע אדם ונפטר מחיובו הממוני, ואף גם בדין השכיר היה צריך בעל הבית להשבע שנתן לפועל ולהפטר, אך תיקנו והעבירו את השבועה לפועל והאמינוהו. ובארה הגמ' שם שאמנם האמינו לפועל אף בלא שבועה, כיון ש'בעה"ב טרוד בפועליו הוא'. וסביר שהוא לא זוכר היטיב

והפועל זוכר את החיובים כלפיו. אולם לא רצו ליתן לפועל בלא שבועה כלל, שכן בעל הבית חושש שהפועל מבקש להוציא ממנו ממון שלא כדין, ולכן תיקנו שיוכל השכיר ליטול רק לאחר שישבע: 'כדי להפיס דעתו של בעה"ב'. אך לא הותירו נאמנות זו של הפועל לאורך זמן, אלא רק באותו יום שהיה צריך לגבות את התשלום, נאמן השכיר.

מבואר, שחז"ל תקנו להאמין לפועל רק באותו יום שעבד, ונשבע באותו יום שלא קיבל את שכרו, מהטעם שהשכיר זוכר היטיב את אשר נעשה עם שכרו, מאשר המעסיק. וכן פסק הרמב"ם בהלכות טוען ונטען פ"א ה"ב והשו"ע בס' פט סעי' א-ב.

במקרה שלנו, אין יכולת לפועל מכח תקנה זו, משום שלא מדובר באותו יום, וגם אין עדים ששכר את העוזרת, אבל היה ראוי לקבל את סברת חז"ל ולהתפשר אם היתה העוזרת תובעת בוודאות. אך כיון שלא תובעת העובדת בוודאות את שכרה, אין מקום ליצור חיוב על בעל הבית מכח נאמנות הפועל שצויין כאן. יש לדון מקרה זה ככל וויכוח בין שני צדדים, אם מחוייב לו ממון, כפי שנראה להלן.

הנתבע אינו זוכר אם חייב לשלם

המשנה בסוף בב"ק בדף קיח. הביאה דין זה: 'האומר לחבירו גזלתיך, הלוייתי, הפקדת אצלי ואיני יודע אם החזרתי לך אם לא החזרתי לך - חייב לשלם. אבל אם אמר לו איני יודע אם גזלתיך, אם הלוייתי, אם הפקדת אצלי - פטור מלשלם'.

הביאה הגמ' על כך ברייתא: 'איתמר. מנה לי בידך, והלה אומר איני יודע - רב הונא ורב יהודה אמרי חייב. ור"נ ור' יוחנן אמרי פטור. רב הונא ורב יהודה אמרי חייב, ברי ושמא - ברי עדיף. ר"נ ור' יוחנן אמרי פטור, אוקי ממונא בחזקת מריה'. כלומר, נחלקו הדיעות אם הנתבע לא יודע אם הינו חייב לשלם, אם להוציא ממון בזכות טענת הוודאי, או שלא להוציא ממון בלא ראייה בשל הספק.

והקשתה הגמ' על ברייתא זו מהמשנה שכתבה: 'אבל אם אמר לו איני יודע אם הלוייתי - פטור'. הרי שאין לחייב את מי שאינו זוכר אם שילם, בלא להביא ראייה.

הגמ' נשאה ונתנה בהבנת המשנה והסיקה והעמידה את דברי המשנה: 'לעולם דלא קא תבע ליה, ורישא בבא לצאת ידי שמים. איתמר נמי, א"ר חייא בר אבא א"ר יוחנן האומר לחבירו מנה לי בידך, והלה אומר איני יודע - חייב בבא לצאת ידי שמים'.

כלומר, אם תובע את חברו על חיוב ממון, והנתבע לא יודע אם נפטר מחיובו - הינו חייב לשלם עד שידע שנפטר מהחיוב שהיה מוטל עליו. אולם אם לא תבע אותו חברו, אלא מיזמתו ניגש הנתבע ותהא אם כבר שילם, אז אין חיוב בבית הדין, וחייב רק בדיני שמים²⁶⁰.

²⁶⁰ חיוב בדיני שמים אינו פטור גמור, ואינו התנדבות של המחוייב בו לשלם. אלא שאינו יכול להתבע בבית דין, שכן לא נמסר לבית הדין כח לדון ולפסוק תשלום על נזק הנעשה בעקיפין. אך המזיק מוגדר כחייב בפיצוי על מעשיו, ודינו מסור לשמים כמבואר בתוספתא ב"ק פ"ו, ואין השמים מוחלים לו עד שישלם - תוספתא שבועות פ"ג, הובאה בירושלמי ב"ק פ"ו ה"א.

רש"י קדושין מג א ד"ה 'דינא רבה' וב"ק קד א ד"ה 'שכבר' וב"מ לז א ד"ה 'הבא' וד"ה 'דיקא' כתב שחייב זה הינו שחייב עונש בידי שמים. ובגיטין בדף נג. כתב רש"י בד"ה 'וחייב בדיני שמים': 'פורענות לשלם לרשעים שנתכוין להפסיד את ישראל'. הדבר אברהם ח"ב ס' לב סעי' טז בהגהה באר שחייב הממון בידי שמים אינו חיוב ממוני, אלא תיקון האיסור ומניעת העונש. ועל כן סבר רש"י בב"מ לז א ד"ה 'הכא' שאם בא לבי"ד מאליו להימלך מה יעשה ולא יענש, אומרים לו שמדי שמים לא יצאת עד שתתן.

אולם המאירי בב"ק בדף נו. כתב: 'כל שכתבנו עליו כן הוא חייב בדיני שמים פירושו שהוא חייב בו בהשבון. הא לענין איסור, אף מה שהוא פטור בו מדיני שמים איסור מיהא יש בו... ומכאן כתבו גדולי הדורות שכל שנאמר עליו חייב בדיני שמים פסול הוא לעדות, עד שישבי, וכן סבר בספר ההשלמה לב"ק פו ס' א בשם אביו שנפסל לעדות מחמת כך. וכן נראה שהבין החזו"א בב"ק ס' ה סק"ד שיש בכך חיוב ממון בידי שמים מדינא.

היש"ש ב"ק פ"ו ס' ו בשם תשובה כתב שאף על פי שאין לבית דין לכופו לשלם, מכל מקום בדברים בלא כפייה יש לדחוקו.

אומנם כלא נעשה המעשה באופן מכוון להזיק, יש לפוטרו כפי שכתב המאירי בב"ק שם כתב שבמציאות שלא התכוון כלל להזיק, פטור מכל נזק אף בדיני שמים. אולם מו"ר הגר"ן גולדברג שליט"א מביא תמיד את סברת חידושי הרי"ם שאם לא זוכר אדם חיוב שמוטל עליו הרי הוא פושע. ולכאורה שי מקום לחייבו אף בדיננו, הגם שלא נעשה בכוננת נזק.

נמצא שמחלוקת האמוראים רב הונא ורב יהודה עם ר' נחמן ור' יוחנן עסוקה בחיוב בבית הדין, ולא בדיני שמים. וכיון שלא תבע את הנתבע, נחלקו האמוראים אם חייב הנתבע שלא יודע בלא כל ראייה.

הרי"ף בדף מד: והרא"ש פ"י סי' לב פסקו כר' נחמן ור' יוחנן שאם הנתבע אינו זוכר, הוא פטור בדיני אדם, אך חייב בדיני שמים.

הנתבע לא זוכר אם נפטר מחיובו

אולם דין זה נוהג רק במקום שישנו וויכוח ומחלוקת אם ישנו חיוב ממוני בין הצדדים. כגון שלא זוכר אם לווה ממנו, או הפקיד בידו כסף, או שלא יודע אם הזיק אותו. אך במציאות שהיה חיוב וודאי על הנתבע, והנתבע אינו זוכר אם נפטר מחיובו, אין מקום לפטור את הנתבע בשל הספק. שכן אומרים לנתבע שכל עוד לא יודע שנפטר מחיובו, נותר הוא בחזקת חיובו על החוב. על כן אם מודה שלוה ממנו, או הפקיד בידו או הזיקו ולא זוכר אם השיב לו או לא יודע אם הגיע הכסף ששלח ליעודו - הרי הוא חייב בתשלומי חובו.

כן הוא בלשון הרא"ש שם: 'אבל אם אמר איני יודע אם החזרתי לך, בהא מודו רב נחמן ורבי יוחנן דחייב. כללא דמלתא; מנה לי בידך והלה אומר איני יודע אם החזרתי לך, חייב לדברי הכל. איני יודע אם הלוייתי, פטור מלשלם, וחייב לישבע. ואם בא לצאת ידי שמים, חייב. ואם בלא תביעה אמר גזלתיך והלוייתי והפקדת אצלי ואיני יודע אם החזרתי לך, נראה דחייב לצאת ידי שמים'.

וכן באר הרמב"ם בהלכות טוען ונטען פ"א ה"ט את דין זה: 'מנה יש לי בידך בודאי, והנתבע אומר כן היה לך בידי אבל איני יודע אם החזרתי לך או עדיין לא החזרתי לך, חייב לשלם, ולא ישבע התובע כלל אפילו שבעת היסת, מפני שהוא יודע בודאי שהוא חייב, והרי זה טוען אותו טענת ודאי ונסתפק אם נפטר או לא נפטר וכן כל כיוצא בזה. אבל אם אין לו תובע והודה מעצמו ואמר גזלתיך או הלוייתי מנה, אביך הפקיד אצלי מנה ואיני יודע אם החזרתיו או לא החזרתיו, אינו חייב לשלם, ואם בא לצאת ידי שמים חייב לשלם'.

למדנו מדברי רמב"ם זה שסברת החיוב על הנתבע נובעת מכח טענת הוודאית של התובע בצירוף חזקת החיוב שיש על הנתבע שמודה שהיה חייב וודאי ממון.

וכך פסק השו"ע בס' עה סעי' ט: 'מנה לי בידך שהלוייתיך או שהפקדתי בידך, והלה אומר איני יודע אם הלוייתי או אם הפקדת בידי, ישבע היסת שאינו יודע, ופטור. ואם בא לצאת ידי שמים, ישלם... מנה לי בידך שהלוייתיך או שהפקדתי בידך, והלה אומר יודע אני שהלוייתי מנה או שהפקדת אצלי ואיני יודע אם החזרתי לך אם לאו, חייב לשלם, ואין התובע צריך לישבע אפילו שבעת היסת. אבל אם רצה, החרים חרם סתם על כל מי שנוטל ממנו שלא כדין'.

בנידון שלנו בעלי הבית מודים ביסוד חיובם לשלם לעובדת, אך אינם יודעים אם הכסף ששלחו הגיע ליעודו. שכן, אם היתה העובדת ממנה את חברתה בשליחות לקבל את הכסף, היו הבעלים נפטרים מחיובם מיידית, כיון שנתנתם לשלוחה עפ"י ציוויה, נחשב שהעובדת קיבלה בעצמה את כספה, ובאחריותה הוא. אולם בהעדר מינוי שליחות זה, לא נפטר המעסיק עד שיגיע ליד הפועל. ואם השליח לא יודע אם ביצע את המשימה, לא יוכל המעסיק להפטר מחיובו. על כן, לו היתה העובדת טוענת טענה וודאית, שהיא לא קיבלה את שכרה, היה הנתבע המעסיק צריך לשלם לה את שכרה שטוענת שלא קיבלה, וכן כתב הש"ך להדיא בס' פט סוס"א: 'אם טוען איני יודע שפרעתיך, פשיטא דחייב לשלם להשכיר ואין השכיר צריך שבעה כלל, דלא גרע שכיר משאר תובע'²⁶¹. אולם בנידוננו, העובדת לא זוכרת אם קיבלה את שכרה, יש לעיין בדין זה.

²⁶¹ אומנם השער המשפט פקפק בסברת הש"ך, וכתב שאף שבעל הבית טוען שמא, עדיין איכא תרי חזקות לפוטרו. חדא, דחזקה דאין השוכר עובר בכל תלין, וחזקה שכיר תובע שכרו, ואם כן חזקות אלו מהוות קצת ראייה שהשוכר פרע ומגרעות חזקת החיוב, וכתב שלכן יש לומר שגם בכ"ג בעינין שישבע השכיר ויטול. אך סברות אלו לא שייכות הכא, שכן מודה שנתן לחברתה של העובדת, אך לא יודע אם הגיע לידי העובדת. כך שאין בסברות אלו להועיל ולפטור את בעלי הבית.

כשהתובע אינו זוכר

פסקו הטור והשו"ע בס"ע עה סעי' יח: 'טענו שניהם ספק, כגון שטענו הלוייתך ואינו יודע כמה, והשיבו אמת שהלוייתני ואינו יודע כמה, אין הנתבע נשבע אפילו היסת, ומשלם לו מה שברור לו ויוצא בו אף ידי שמים. ויש אומרים שכיון שזוכר שלוח, אינו יוצא ידי שמים עד שיתפשר עם המלוה במה שיוכל'. הש"ך שם ס"ק טו הכריע כדיעה הראשונה שהנתבע פטור אף בידי שמים, כאשר התובע מסופק ואינו יודע, ואין צריך להתפשר עימו. אולם הדברים אמורים במציאות שאין חזקת חיוב על הנתבע. ואם ישנו חזקת חיוב, יש בכך מחלוקת הפסקים כדלהלן;

המשנה למלך בהלכות שאלה ופקדון פ"ד ה"א הביא שיטת מהרשד"ם שגם במציאות שישנו חזקת חיוב, אם התובע אינו וודאי אלא מסופק בתביעתו, הוא פטור מדיני שמים.

המשנה למלך שם חלק עליו, והוכיח מדעת הרשב"א בגיטין עח. שהקשה מדוע נאמר שבשני כתי עדים שמחשישים שיחלוקו, והלא ישנו חזקת חיוב וצריך להיות חייב. וישב דשאני התם ששי דררא דממונא. הרי שחייב הרשב"א כשיש חזקת חיוב אף בשמא ושמא. וכן הבין הרא"ה שהובא בקצוה"ח בס"י שמ סק"ד.

המשנה למלך והמחנה אפרים הבינו שכאשר הו"ל למידע ולא ידע, גרע טפי ולכן יהא פטור, אך אם לא הו"ל למידע יהא חייב.

אולם הרעק"א בהגות על הרמב"ם שאלה ופקדון שם הביא שיטת היש"ש והש"ך בס"י רצא ס"ק מד שרק בתביעת בריא יש לחייב כשיש חזקת חיוב. אך אם תביעת בריא, אינו חייב בדיני אדם. וכן הפת"ש בס"י ע הסק"י הביא בשם התומים והרדב"ז שאינו יודע אם פרעתיך והו"ל למידע, פטור. וכן דעת הנתיחה"מ. ברם רעק"א העיר שזהו נתון למחלוקת הפוסקים, והמשנה למלך חולק על כך.

הט"ז שם על סעי' י כתב שאין חיוב לצאת ידי שמים אף כאשר ישנה חזקת חיוב. וכן הביא הש"ך שם בס"ק סה דעת הר"ש מדינא שאם היה חוב בשטר צריך לשלם אף אם תובעו בספק, אך בחוב שבעל פה אינו חייב לשלם בתביעת ספק. וקשה על דבריו, מגמרא ערוכה בב"מ לז. שאם נדרש להשיב הנפקד יחידה משתי כריכות ואינו זוכר, חייב הוא בידי שמים אם לא תבעוהו.

כן עולה מתשובת המהרי"ט ח"א ס"י קנא שהביא קושיית הגר"ח בנבנשתי שישנה סתירה בדברי הטור והשו"ע, שכתבו שפטור הנתבע על טענת ספק של התובע אף לצאת ידי שמים, משום שהנתבע טען ברי, ואחר כך פסקו שאין לחייב את הנתבע כאשר טענת התובע ספק, ומשמע שגם אם יטען הנתבע שמא, יהיה פטור מחיוב. עיי"ש מה שיישב הגר"ח בנבנשתי. המהרי"ט כתב שם שלעולם אם התביעה הינה שמא, אין חיוב אף כלפי שמים, ודברי הטור בתחילה שכתב לפטור מפני טענת ברי של הנתבע, לאו דווקא נאמרו.

ביסוד הדין באר בקובץ שיעורים בב"ב ס"י תסא שצריך שיהא ברי טוב בכדי להוציא ממון, ותביעת ספק אינה יכולה להוציא ממון.

אולם החזו"א חו"מ ס"י ט"ז סק"ג תמה על שכתב הש"ך שיש פלוגתא אם חייב בדיני שמים שתובע בשמא. ונקט החזו"א שכל שישנו חיוב וודאי, לא נפטר הנתבע אף שהתביעה היתה בשמא. ולדבריו, על בעל הבית לשלם לעובדת אף שאינה זוכרת בוודאות אם היה פרעון. וסבר שדברי הט"ז נאמרו כביאור בש"ס, ולא נפסקו להלכה.

לסיכום: אם ישנו חיוב ממון וודאי, ושניהם מסופקים אם שולם ונפטר מחיובו, ישנה מחלוקת אם מחוייב הנתבע לשלם כאשר התביעה היתה בשמא ולא בוודאי.

המשנה למלך, הרשב"א והרא"ה סברו שכשר ישנה חזקת חיוב חייב, אף אם תבעו בשמא. והמשנה למלך הוסיף שדין זה נוהג פרט למציאות בו היה צריך התובע לדעת ולא יודע.

היש"ש והש"ך סברו שצריך התובע לתבוע בבריא על מנת להוציא בדיני אדם, ועל כן יהא חייב בדיני שמים.

הט"ז והמהרשד"ם הבינו שאף בדיני שמים פטור.

לפיכך יעשו בעל הבית והעוזרת פשרה ביניהם.

החבירה לא זוכרת אם שילמה

החבירה שקיבלה את הכסף להעביר לחבירתה העוזרת על מלאכתה, היה שמורת על הכסף, וכיון שלא יודעת אם מסרה אותו, הינה פושעת כדין שנפסק בגמ' בב"מ בדף מב. ובשו"ע בס' רצא סעי' ז: 'כל האומר לא ידענא, פשיעותא הוא'. נחלקו הפוסקים בגדר חיובו, רוב הפרשנים סברו שהוא פשע בשמירה. אך הנתיה"מ שם בס"ק יד באר שהוא מטעם מזיק, שהניח את הפקדון במקום שאינו שמור.

במקרה שלנו, החבירה וודאי אינה נחשבת מזיקה, שכן לא הניחה את הכסף במקום סתר, אדרבה, יתכן ונהגה כדין, כפי שהתבקשה ומסרה את הכסף לייעודו. אלא שכיון שהיא מוגדרת כמי שיש עליה חזקת חיוב, כיוון שקיבלה לידה כסף, ולא זוכרת אם מסרה אותו, הרי היא חייבת מעיקר הדין שבועת השומרים לבעל הבית לו היה טוען כנגדה בברי, כיון שהוא נתבע לשלם לעוזרת. אך כיון שאין כנגדה תביעת בריא, הרי לן שאף כנגד החבירה יש בפנינו שמא ושמא בחזקת חיוב, ומחלוקת אם חייבת בדיני שמים.

לפיכך יעשו בעל הבית והחבירה שקיבלה את הכסף פשרה ביניהם.